

**AKTUALISASI DHIRI SAJRONE NOVEL SREPEG TLUTUR ANGGITANE TIWIEK SA
(TINTINGAN PSIKOLOGI HUMANISTIK ABRAHAM MASLOW)**

Zakiyatul Fikriyah

S-1 Pendidikan Bahasa dan Sastra daerah, FBS, Unesa dan zakiyatulfikriyah@mhs.unesa.ac.id

Pembimbing

Latif Nur Hasan, S. Pd., M. Pd.

Dosen Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, FBS, Unesa

ABSTRAK

Jinis lan tingkat kabutuhane saben manungsa beda-beda gumantung kabutuhan pribadine manungsa kasebut. Wujuding kabutuhan-kabutuhan manungsa ing donya nyata digambarake dening pangripta karya sastra Jawa modern lumantar paraga-paraga reriptane. Miturut *tabel hirarki* kabutuhan, wujud kabutuhan kang paling dhuwur yaiku *aktualisasi dhiri*. *Hirarki* kabutuhan kagambar awujud *piramida*, kabutuhan *aktualisasi dhiri* mapan ing pucuk. Bab kasebut ateges ora saben manungsa bisa nggayuh anane kabutuhan *aktualisasi dhiri* iki. Wujud *aktualisasi dhiri* kagambar sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitanne Tiwiek SA. *Aktualisasi dhiri* digambarake lumantar sipat lan tumindak para paraga utama sajrone merjuwangake uripe. Mula, sajrone panliten iki bakal nlihi ngenani wujud *aktualisasi dhiri* sajrone novel *Srepeg Tlutur* kanthi tintingan psikologi humanistik Abraham Maslow.

Underan panliten iki yaiku (1) kepriye wujud *aktualisasi dhiri* sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitanne Tiwiek SA.?, (2) kepriye perkara kang ngalangi proses *aktualisasi dhiri* sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitanne Tiwiek SA.?, lan (3) kepriye upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi dhiri* sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitanne Tiwiek SA. ? Laras klawan underane panliten kasebut, tujuwan panliten iki yaiku ngandharake (1) wujud *aktualisasi dhiri*, (2) perkara kang ngalangi proses *aktualisasi dhiri*, lan (3) upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi dhiri*. Paedah saka panliten iki yaiku murih bisa luwih njangkepi panliten sastra mligine sastra Jawa modern. Panliten iki bisa menehi kawruh tumrap pamaca lan bisa dadi bahan rujukan kanggo panliten sabanjure. Metode kang digunakake sajrone panliten iki yaiku metode dheskriptif kualitatif. Sumber dhata panliten iki awujud novel kanthi irah-irahan *Srepeg Tlutur* anggitanne Tiwiek SA. Wujud dhata sajrone panliten iki yaiku tembung, frase lan ukara. Tata cara pangumpulane dhata yaiku kanthi teknik studi kapustakan. Anggone ngandharake dhata panliten nggunakake metode dheskriptif analisis kanthi tintingan psikologi humanistik Abraham Maslow.

Asiling panliten iki diperang dadi telu yaiku (1) wujud *aktualisasi dhiri* kang bisa digayuh dening paraga utama yaiku mawas kanyatan kanthi efisien, nriman, *spontan*, prasaja, lan wajar, munjerake perkara, bisa misahake dhiri (kabutuhan *privasi*), mandhiri, nduweni kawigaten sosial, nduweni sesambungan antarpribadi, kreatif, nulak tumrap enkulturasi, katresnan sejati bisa kagayuh, lan sadrajad. Sakabehe wujud *aktualisasi dhiri* kang disebutake kasebut bisa digayuh dening paraga utama sajrone novel *Srepeg Tlutur*. Nanging utamane yaiku paraga utama bisa dadi guru Sekolah Dhasar lan nggayuh katresnan sejati. Bab kasebut dadi wujuding *aktualisasi dhiri* dening paraga utama yaiku Munarsih lan Priyadi. (2) perkara kang ngalangi proses *aktualisasi dhiri* yaiku diruda peksa, kepeksa nikah, lan urip sengsara. (3) upaya kang ditindakake sajrone proses *aktualisasi dhiri* yaiku tumindak kanthi tumemen (*totalitas*), milih urip samadya, tumindak mantriwira, nindakake lan nampa kebecikan, sarta laku jujur. Sakabehane wujud *aktualisasi dhiri* paraga utama yaiku bisa kasil anggone mujudake pepenginanane dadi guru Sekolah Dhasar lan nggayuh katresnan kang sejati. Saengga bisa ngowahi panguripane dadi luwih becik tinimbang sadurunge.

Tembung-tembung wigati : Kabutuhan Manungsa, *Hirarki* Kabutuhan, *Aktualisasi Dhiri*.

PURWAKA

Sastra mujudake gegambaran urip bebrayan lumantar sawijining kedadeyan utawa kahanan sajrone uripe manungsa. Kedadeyan lan kahanan kang dumadi sajrone karya sastra diasilake lumantar *kreativitas* saka pangripta. Mula, karya sastra nduweni guna kang maneka warna. Miturut

Endraswara (2003:89), pangripta ngripta karya sastra kasebut kanggo sarana dhokumentasi lan sarana komunikasi antarane pangripta lan pamaca. Saliyane iku, sastra uga nduweni guna kanggo sarana panglipur tumrap pamaca. salah sawijining karya sastra kang nduweni guna kaya mangkono yaiku novel.

Novel minangka wiwitan pangrembakaning sastra Jawa modern. Sastra Jawa kang urip sajrone bebrayan Jawa wektu iki kang sinebut Sastra Jawa modern. Pangripta karya sastra Jawa modern urip ing bebrayan, sajrone masyarakat panyengkuyunge (Darni,2015:3-4). Novel minangka salah sawijining *genre* karya sastra awujud prosa kang ngandharake samubarang kanthi jangkep, jembar, rinci, lan kompleks. Akeh banget bab kang dirembug sajrone novel, salah sawijine yaiku perkara kajiwane paraga.

Perkara kang sesambungan karo paraga lan panyandraning paraga iki bisa diteliti migunakake ilmu psikologi sastra. Salah sawijining perangan psikologi sastra antarane yaiku psikologi humanistik. Teori kasebut dipopulerake dening Abraham Maslow. Teori kang ngutamakake kualitas manungsa kang unik. Mligine yaiku kekeparepan kang bebas lan nduweni potensi kanggo ngrembakakake dhiri. Bab iki beda karo apa kang biyasa diawas dening bebrayan, yen tindak tanduk manungsa minangka pangribawa saka watak lan sipat kang diduweni.

Salah sawijining karya sastra kang ngerembug perkara kajiwane paraga yaiku novel kanthi irah-irahan *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA. Perkara kajiwane paraga iku mau nuwuhake perkara liyane kang sesambungan karo paraga liyane sajrone novel kasebut. Lumantar sipat lan watak iku mau paraga utama uga bisa ngrampungke perkara kang tuwuh kasebut.

Novel *Srepeg Tlutur* kang diripta dening Tiwiek SA iki minangka novel kang nggambarake paraga utama mujudake *aktualisasi* dhiri sajrone panguripan. Maslow (sajrone Koswara,1991:125) ngandharake *Aktualisasi* dhiri minangka kabutuhan kang paling dhuwur sajrone tabel *hierarki kabutuhan*. Ora saben pawongan bisa njangkepi anane kabutuhan iki. Wujud *aktualisasi* dhiri kagambar sajrone novel iki. *Aktualisasi* dhiri digambarake lumantar sipat lan tumindak para paraga utama sajrone merjuwangake uripe.

Adhedhasan lelandhesan kang diandharake ing ndhuwur. Panliten kang bakal ditindakake yaiku kanthi irah-irahan "*Aktualisasi Dhiri sajrone Novel Srepeg Tlutur Anggitane Tiwiek SA. (Tintingan Psikologi Humanistik Abraham Maslow)*"

Adhedhasar pamurwaning panliten ngenani Novel *ST* anggitane Tiwiek SA., mula tinemu underane panliten kang bakal ditindingi, yaiku: (1) kepriye wujud *aktualisasi* dhiri sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA., (2) kepriye perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA., lan (3) kepriye

upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi* dhiri sajrone novel *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA.

Laras klawan underane panliten kasebut, tujuan panliten iki yaiku ngandharake (1) wujud *aktualisasi* dhiri, (2) perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri, lan (3) upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi* dhiri.

Wewatesan panliten digunakake supaya panliten iki ora uwal saka tintingan kang dienggo. Wewatesan panliten sajrone panliten iki yaiku analisis ngenani wujud *aktualisasi* dhiri para paraga utama, perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri, lan upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi* dhiri miturut teorine Abraham Maslow. Bab kang diteliti kasebut mung winates ing novel *Srepeg Tlutur* kang diwedharake dening pangripta Tiwiek SA.

Supaya ora nuwuhake persepsi kang beda, mula panliten iki menahi wewatesane tetembungan kaya mangkene.

- 1) Psikologi Sastra yaiku salah sijine ilmu sastra kang mawas karya sastra minangka tumindak lan kahanan kajiwane manungsa.
- 2) Psikologi Kapribaden Humanistik Abraham Maslow yaiku sawijine perangan ilmu kang ngandharake ngenani gegambaraning manungsa minangka makhluk kang bebas. Bab kasebut tegese kanggo medharake sekabehane potensi kang diduweni. Lingkungan kang uga nyengkuyung anane proses kang ditindakake manungsa (Koswara,1989:109).
- 3) *Aktualisasi* Dhiri minangka pepenginan saka sawijining pawongan kanggo nyelarake antarane pepenginan lan kabisan kang diduweni. Pepenginane manungsa kanggo nyampurnakake dhiri lumantar kabisan kang dadi darbeke.
- 4) Novel *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA. Novel iki nyritakake ngenani paraga utama yaiku Munarsih, Priyadi, Pak Silugangga, lan Diyantoro kang nduweni sipat lan watak kang beda-beda, kang ngewernani crita.

METODHE PANLITEN

Panliten ngenani *aktualisasi* dhiri sajrone novel *ST* iki mujudake panliten deskriptif kualitatif. Pamarekan kang digunakake yaiku psikologi sastra. Panliten iki nggunakake tintingan psikologi humanistik kang diandharake dening Abraham Maslow.

Sumber dhata ing panliten yaiku karya sastra lan naskah. Wujud dhata primer kang tinulis sajrone novel kanthi irah - irahan *Srepeg Tlutur* anggitane Tiwiek SA. Sumber dhata sekunder

yaiku buku - buku ngenani psikologi humanistik Abraham Maslow. Ora kawates ing buku-buku wae, sumber dhata sekunder ing kene bisa awujud asil panliten kang saemper, artikel, internet, lan sapanunggalane.

Dhata kang digunakake sajrone panliten iki yaiku awujud tembung, frase, ukara, lan paragraf sajrone wacana. Mujudake kutipan, cuplikan-cuplikan, sarta paragraf kang nduweni sesambungan antarane konsep *aktualisasi* dhiri Abraham Maslow. Cundhuk klawan undarane panliten yaiku wujud *aktualisasi* dhiri kang bisa digayuh dening paraga utama, perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri, lan upaya kang ditindakake sajrone proses *aktualisasi* dhiri dening paraga utama sajrone novel *ST*.

Instrumen panliten iki yaiku panliti. Panliti minangka instrumen kang paling utama sajrone panliten iki, amarga panliti kang golek dhata, nganalisis dhata, lan nulis panliten iki, mula dadi instrumen utama sajrone panliten kualitatif. Moleong (2005:19) ngandharake panliti sajrone ngumpulake dhata luwih akeh gumantung marang awake dhewe kang dadi piranti ngumpulake dhata. Panliti bisa mbiji sawijine kahanan lan nduwe kuwasa nemtokake samubarang kanggo asil panliten.

Metode kang digunakake sajrone panliten yaiku nganggo metode pustaka. Sunarto (2004:28) ngandharake yen metode pustaka yaiku cara utawa metode ngumpulake dhata kang dadi pustaka sumber dhata awujud dokumen. Teknik pangumpulake dhata yaiku nemtokake unit analisis, nemtokake dhata, lan nyathet dhata.

Teknik analisis dhata kang digunakake panliti yaiku tintingan psikologi humanistik. Tata cara nganalisis dhata sajrone panliten iki yaiku kaandharake ing ngisor iki:

- 1) Identifikasi utawa nyathet lan nggolongake sumber dhata saka novel *ST*.
- 2) Inventarisasi dhata kanthi menehi tandha (garis ngisor) saben perangan kang wigati sajrone novel miturut underan panliten.
- 3) Klasifikasi dhata yaiku kanthi cara milih lan nggolongake dhata.
- 4) Ndheskripsikake dhata.
- 5) Ngandharake asile panliten.
- 6) Netepake dudutan.

ANDHARAN ASILING PANLITEN

Wujud *Aktualisasi* Dhiri sajrone Novel

Wujud *aktualisasi* dhiri sajrone novel *ST* iki ana 12, antarane yaiku kaandharake ing ngisor iki.

1. Mawas Kanyatan kanthi Efisien

Mawas kanyatan kanthi efisien, tegese bisa ngerteni bab-bab kang wis lumrah kang ana ing saindenge. Tuladhane kahanan *fisiologise* wong wadon. Saben sasi wong wadon mesthi katekan *haid*. Dene tumrap wong wadon kang sesasi utawa luwih ora katekan, ana *kemungkinan* yen dheweke ngandheg. Bab kasebut bisa diwawas sajrone cuplikan ing ngisor iki

Mas, yen wong wadon diwasa nganti rong sasi luwih ora wulanan, menyang ngendi maneh yen ora ngandheg? Karo maneh kanggoku, ngandheg apa ora, ora ana bedane. Tetep bae aku iki prawan rusak. Ora pantes dadi kekasihe guru becik kaya Mas Pri." (Tiwiek SA.,2017:32)

Munarsih, wanodya lulusan SPG kang tilik simboke menyang Surabaya. Munarsih sadhar lan mawas kanyatan yen dheweke ngandheg. Amarga Munarsih ngalami salah sawijine tandha kang paling pasti. Sawise diruda peksa dening bendara simboke. Munarsih nganti rong sasi ora wulanan. Bab kasebut ndadekake Munarsih yakin yen dheweke ngandheg. Munarsih yakin ngenani bab iku.

Para paraga utama sajrone novel *Srepeg Tlutur* iki nindakake wujud *aktualisasi* dhiri yaiku mawas kanyatan kanthi efisien. Para paragane mawas bab-bab kang ora umum. Banjur bab kasebut dicundhukake marang kawruh kang diduweni. Para paraga utamane uga mawas perkara kang ora biyasa dumadi, banjur digatekake lan disinaoni.

2. Nriman

Maslow ngandharake yen titikan wong kang nindakake *aktualisasi* dhiri bisa nrima marang awake dhewe, wong liya, lan kodrat. Priyadi paraga utama sajrone novel iki nuduhake sipat nrimane. Bab iki kabuktekake nalika Priyadi kudu nrima yen Munarsih dinikahi wong lanang liya. Amarga Priyadi mikir bab kasebut minangka wujud tanggung jawab saka wong kang tumindak ala marang Munarsih. Gegambaran iki bisa diwawas saka cuplikan ing ngisor iki.

"Rasa owel mesthi ana bae, Sih. Awake dhewe sambung katresnan wis cukup suwe. Nanging aku ora kena cengeng. Aku kudu tegar. Aku melu seneng dene Pak Silugangga sidane kersa tanggel jawab. Muga-muga uripmu bahagia. (Tiwiek SA.,2017:82)

Priyadi minangka sisihane Munarsih kang dadi guru SD ing Lumajang. Gegambarane saka cuplikan kasebut nuduhake yen Priyadi iki nriman banget. Wong wadon kang banget ditresnani malah kudu dinikahi dening wong liya. Priyadi kudu lila masiya kudu ngorbanake rasa tresnane. Apa kang diandharake dening Priyadi nuduhake yen dheweke priya kang tegar. Dheweke usaha ngeyakinake Munarsih, wanodya kang ditresnani. Dheweke lila lan melu seneng. Senajan ta Priyadi ana rasa owel utawa abot yen kudu ngelilakake Munarsih nikah karo wong liya.

3. Spontan, Prasaja, lan Wajar

Tumindak kanthi *spontan*, prasaja lan wajar bisa dumadi amarga sebab kang maneka warna. Bisa amarga kaget, ngerasa kuwatir, kaancam lan sapanunggalane. Paraga Priyadi nuduhake tumindak *spontan*, prasaja, lan wajar nalika dheweke ngerasa yen disepelekake dening wong liya. Wong liya kang dimaksud yaiku wong kang tumindak ala marang Munarsih yaiku Pak Silugangga. Bab iki kagambar ing pethikan ngisor iki:

Dharr! Priyadi ngantem meja ing ngarepe kegawa saka mangkele. Nuli, "Pak Silu! Panjenengan menika priyantun kinurmat! Kenging punapa ngendikan kados tiyang boten waras! Munarsih risak margi trekah panjenengan, boten saking tumindak kula. Pramila panjenengan kedah tanggel-jawab Pak! Kedah!" (Tiwiek SA.,2017:41)

Pethikan kasebut nuduhake yen Priyadi tumindak kanthi *spontan*. Nalika Pak Silugangga nyepelekake anggone Priyadi ngerewangi Munarsih luru tanggung jawab menyang kantore ing dhaerah Raden Saleh Surabaya. Pak Silugangga ngendika yen Munarsih iku pacange, geneya Pak Silu kudu ngerengkuh. Amarga iku, wajar yen priyadi nesu. Banjur Priyadi kandha yen Pak silugangga iki wong kinurmat nanging dhawuhe ora nggambarake yen dheweke priyayi kinurmat. Priyadi nuduhake yen dheweke uga tumindak kanthi prasaja, amarga nuduhake yen Pak Silugangga kuwi ora pantes tumindak lan dhawuh apadene kaya wektu iku.

4. Munjerake Perkara

Titikan pawongan kang nindakake *aktualisasi* dhiri iki pranyata uga diduweni dening paraga Priyadi. Priyadi nduweni kawigaten marang perkara-perkara sanjaba pribadine, yaiku perkarane kekasihe Munarsih. Dheweke nyoba menehi pamawas ngenani perkara kang diadhepi

dening Munarsih. Bab iki kagambar ing cuplikan ngisor iki:

Priyadi kaget kepati krungu ucape Munarsih iku. Wanita sing ditresnani iku disawang kenceng. Kawetu pamenggake. "Sih! Aku ora setuju yen wetengmu kokgugurne! Tenan, aku ora rila! Kowe dhewe ngerti, nggugurke kandhungan iku dosa gedhe! Aturan agama nglarang, aturan nagara ya ora mbenerake!yen kowe isih tresna aku lan nggugu kandhaku, aja kok gugurne kandhunganmu iku!". (Tiwiek SA.,2017:33)

Cuplikan kasebut bisa diwawas, apa kang diandharake dening Priyadi marang perkarane Munarsih. Priyadi nduwe kawruh yen tumindak nggugurake kandhutan iku ora bener. Tumindak kaya mangkono bakal pikantuk dosa gedhe miturut agama. Amarga mejahi janin kang sejatine ora nduwe salah lan dosa. Bab kasebut uga hukume wis diatur Undang-undang dening negara. Munarsih nyerah anggone pikantuk perkara iku amarga dheweke bingung kudu tumindak apa maneh. Munarsih mikir yen njaluk tanggung jawab marang priyayi kinurmat kaya Pak Silugangga ora mungkin gelem nyaguhi. Arepa diruwat iya masak dheweke dadi prawan meteng nganggur ora ana bapake. Munarsih rumangsa sarwa ewuh. Mula banjur kawetu idhe kaya mangkono. Nanging tumrap Priyadi iku ora dibenerake. Perkara iku bakal digolekake dalan ora kudu digugurne. Apa kang ditindakake dening Priyadi kanggo kepentinganane Munarsih kekasihe kang ditresnani iku.

5. Bisa Misahake Dhiri (Kabutuhan Privasi)

Anane perkara-perkara kang maneka warna ndadekake manungsa kudu bisa misahake perkara pribadi manut aspek *aktualisasi* dhiri. Saben-saben pawongan mesthi nduweni *privasi*-ne dhewe-dhewe. Masiya manungsa kasebut asring sesrawungan marang wong liya. Ana kahanan tartamtu kang njalari manungsa kasebut butuh anggone misahake dhiri. Ora mung paraga Priyadi, paraga liyane yaiku Munarsih uga nyoba kanggo misahake dhiri. Kanthi cara nyidhem perkara kang sejatine dumadi marang kanca-kancane. Nalika dheweke kudu pisah karo Priyadi lan nikah karo yogane Pak Silugangga yaiku Diyantoro. Bab kasebut katitik saka pethikan ing ngisor iki.

“Priye? Ora papa Mbak. Malah sing njurungake supaya aku entuk Mas Diyantoro ki rak ya Mas Pri. Karo maneh anggonku kekancan karo Mas Pri rak mung kekancan lumrah ta jane. Saking kancan-kanca kuwi sing dha salah pangira, dikira kene pacaran. Pas ijab khobul esuk mau Mas Pri ya nyekseni kok ...,” wangsulane Munarsih kanthi ulat dibingar-bingarake. (Tiwiek SA.,2017:85)

Pethikan ing ndhuwur iki nuduhake yen Munarsih coba kanggo misahake dhiri. Awit perkara ngenani kenapa dheweke kepeksa nikah karo Diyantoro putrane Pak Silugangga. Munarsih kepeksa uga kanggo munggel hubungan karo Priyadi. Munarsih kandha yen sasuwene hubungan karo Priyadi iku mung sewates kekancan. Pangirane wong liya malah beda merga glagate kaya wong pacaran. Kanca-kancane sing krungu wangsulane iki ora pati percaya. Amarga mokal banget yen antarane Priyadi lan Munarsih mung kekancan lumrah. Mokal banget uga yen Priyadi ngeculake mangkono bae. Genah ana bab-bab kang ora beres, nanging mung sewates ing batine kanca-kancane iku mau. Amarga kanca-kancane Munarsih ngerti yen saben manungsa nduweni urusan lan perkarane dhewe-dhewe. Wong liya ora nduwe hak kanggo campur tangan.

6. Mandhiri

Manungsa kang nindakake *aktualisasi* dhiri iku bisa tansah tenang marang kahanan kang ora dinyana saindenge. Mula wong kang nindakake *aktualisasi* dhiri ora gumantung marang wong liya. Pawongan kasebut luwih percaya marang potensi-potensi dhiri kang dadi darbeke kanggo panguripane. Sipat mandhiri kasebut diduweni dening paraga utama Munarsih. Bab iki digambarake nalika Munarsih wis omah-omah karo Diyantoro. Beda karo pangirane Priyadi, Munarsih ora bagya nikah karo wong sugih. Nanging dheweke tetep mandhiri ngadhepi sakabehe perkara kang disandhang. Ora ngerepoti abdine nalika sisihane tumindak ala. Bab kasebut bisa katiti ing cuplikan ngisor iki.

Nalika Munarsih bali mlebu kamar, Diyantoro wis senggar-senggur ngorok. Kanthi tlaten tilas utah-utahane Diyantoro diresiki. Ora nyambat abdine awit ora kepengin anggone mabuk Diyantoro diweruhi wong liya. Rampung iku Munarsih menyang ngarep nutup lawang banjur mapan turu ing sandhinge sing lanang. Lan

bengi iku ora sida mangan. (Tiwiek SA.,2017:101)

Salah sawijine wujud *aktualisasi* dhiri kang bisa diwawas sajrone paraga Munarsih. Sipat mandhiri dituduhake dening Munarsih nalika dheweke ora kepengin abdine weruh anggone Diyantoro mabuk. Kahanan kang njalari Diyantoro mabuk, amarga tumindak ing Diyantoro beda karo mbiyen. Diyantoro kena bujuk rayu kancane kang kaya sipate Sengkuni. Diyantoro dihasut dening Bahar. Bahar ngerti perkara alesane dheweke nikahi Munarsih. Sakabehe perkara iku kalebu tumindake Pak Silugangga lan ngenani kandhutane Munarsih. Karana bab iku Diyantoro katut dadi wong lanang nakal kang seneng dolan nang *hiburan malam*, dolanan wong wadon pelayahan, lan sapanunggalane. Wengi iku tumuju Diyantoro mulih kanthi mabuk kaya mangkono. Munarsih kang ngeramut kanthi eklas, mandhiri lan ora sambat menyang abdine.

7. Nduweni Kawigaten Sosial

Manungsa cinipta ing donya iki ora mungkin bisa urip dhewe. Masiya dheweke nduwe kemampuan kang luwar biyasa, dheweke pasti uga mbutuhake wong liya. Mula, urip ing ndonya iki kudu nduweni kawigaten marang masyarakat lan lingkungan saindenge. Sipat nduweni kawigaten sosial dituduhake dening paraga Munarsih. Dheweke ngeman karo kulawargane merga ora kepengin kabeh padha kuwatir. Dheweke ndhisikake kulawargane tinimbang kahanane. Kaya kang ana ing cuplikan ngisor iki.

“Wong ngomah ora prelu ngreti, Yu. Ora sah dikabari. Mundhak agawe kaget. Suk bae yen kahanan wis tentrem lan aku wis rosa, gampang. Karo maneh aku isin yen lelakonku sing ora kabeneran iki nganti keprungu tangga-tanggaku,” mangkono panduwane Munarsih. Abdi wadon iku nglenggana. (Tiwiek SA.,2017:139)

Kahanane Munarsih sawise babaran wis lumayan, nanging isih durung diolehi mulih. Abdi Minem kepengin nyoba ngabari kulawargane Munarsih, nanging dipenggak. Munarsih ora kepengin nguwatirake kulawargane ing ndesa ngenani kahanane. Munarsih kandha marang abdine iku. Yen dheweke wis rosa, dheweke dhewe kang bakal ngandhani menyang ndesa karo tilik ndesa pisan. Bab iku nuduhake yen dheweke nduweni kawigaten sosial. Amarga dheweke mentingake wong liya tinimbang awake

dhewe. Wong kang dipentingake dening Munarsih yaiku kulawargane ing ndesa. Awit jarake Surabaya lan Tulungagung ora cedhak. Mula Munarsih ora gelem yen kandha bisa nguwatirake kulawargane.

8. Nduweni Sesambungan Antarpribadi

Nduweni sesambungan antar pribadi tegese anane hubungan interpersonal kang kuwat, saengga sesambungan karo pangrasa kang jero lan kuwat tumrap dhiri pribadi. Perangan iki uga kagambar ing Paraga Priyadi nalika dheweke minangka pawongan kang nduweni pakaryan guru. Dheweke nduwe kanca tunggal guru yaiku Karyani. Bisa dijaluki tulung nalika dheweke ora bisa mulang. Bab kasebut kagambar ing ngisor iki.

“Iya Pak. Arep tilik ngulon. Nek Pak Karyani senggang tulung panjenengan terne tekan daleme Mas Gatot Harioto, karo anu ... mesisan panjenengan pamitne Pak Bakri. Njur yen dina Senen apa Selasa aku rung mlebu, tulung bocahku panjenengan rangkep,” ujare Priyadi. (Tiwiek SA.,2017:4)

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen Priyadi minangka paraga kang nindakake *aktualisasi* dhiri kanthi titikan nduweni sesambungan antarpribadi. Kabukti nalika paraga Priyadi kepeksa mulih amarga kahanan kang ora dinyana ngenani Munarsih. Amarga kanca tunggal guru, mula bisa dijaluki tulung. Priyadi nyuwun tulung kanggo mamitake dheweke marang kepala sekolah kang aran Pak Bakri. Nalika dheweke dina senen utawa selasa durung bali, mula Karyani dijaluki tulung anggone ngerangkep siswa-siswane. Amarga Priyadi dadi guru kelas 6, mula sejatine abot ninggal. Nanging, Priyadi ora kuwatir merga ana Karyani kang bisa ngrangkep mulang. Sesrawungan antarane Priyadi lan Karyani iki rumangsa cocog amarga bisa tulung-tinulung yen ana perkara. Amarga profesine tunggal dadi guru. Uga papan panggonan mulang kang padha. Cundhuk klawan tegese sesambungan antarpribadi iku nduweni kanca kang bisa ndukung anggone nindakake *aktualisasi* dhiri.

9. Kreatif

Nduweni pamikiran kreatif ora mung katujokake marang karya utawa karya sastra. Nanging pamikiran kreatif bisa diawasi, nalika manungsa iku bisa ngadhepi perkara kang ana sanalika iku kanthi cara kang becik. Salah sawijine

wujud *aktualisasi* dhiri kang ditindakake dening paraga utama sajrone novel *Srepeg Tlutur* iki dituduhake dening paraga Priyadi. Bab kasebut bisa kagambar ing cuplikan ngisor iki.

“Panjenengan klintu! Nalika bidhal mriki kula sampun pesen dhateng kepolisian dhaerah kula. Ugi pesen dhateng wartawan ingkang leres kanca raket kula. Yen kula kekalih boten wangsul ing salebeting kalih dinten, kula purih nungka ing alamat ngriki. Kajawi punika, nuwun sewu, prakawis panjenengan kaliyan Munarsih punika ugi sampun kula beberaken ing sangajenging wartawan. Sawanci-wanci wartawan saged martakaken ing koran-koran.” (Tiwiek SA.,2017:43)

Nalika Priyadi lan Munarsih menyang kantore Pak Silugangga saperlu luru tanggung jawab. Priyadi ngadhepi perkara kang ora kaya apa kang dipikirake. Pak Silugangga nodhongake pistol marang wong loro iku. Dhasare Priyadi kanthi cepet muter uteg kanggo nggedhag. Dhasare Priyadi pancen sugih akal, sedhela bae wis nemokake wangsulan kanggo nggedhag Pak Silugangga. Carane Priyadi kang kreatif yaiku Priyadi kandha yen wis lapur marang pulisi ing dhaerahe yaiku Tulungagung. Uga kandha yen perkarane iku wis dibeber sangarepe wartawan, saengga sawanci-wanci bisa dibeberake. Kanthi cara kang kreatif kasebut Priyadi bisa menang lumawan Pak Silugangga.

10. Nulak Tumrap Enkulturas

Miturut Maslow (sajrone Koswara,1991:138:146) titikan manungsa kang nindakake *aktualisasi* dhiri iki yaiku nuduhake yen dheweke minangka pawongan kang otonom. Manungsa kang bisa lan wani mutusake samubarang senajan putusan kasebut beda klawan pamawas kang umum. Titikan panulakan tumrap enkulturas mau dituduhake marang paraga utama yaiku Priyadi. Kabukti nalika para pawongan kang ana saindenge celathu. Yen wong wadon ayu bisa narik kawigaten wong sugih. Priyadi ora nrima apa kang diandharake wong liya kaya mangkono. Bab kasebut kabukti ing cuplikan ngisor iki.

Krungu rerasanan kang ngemu ewa kuwi Priyadi sing lungguh ing samburine, mesem semu anyel. Banjur cluluk, “ Lik Nah, ora merga Munarsih ayu njur dipek mantu wong sugih. Sing cetha, kajaba

jodho, pati, rejeki iku urusane Gusti Allah ya merga bocah sing gelem mbacutake sekolah. Jajal, ayuwa rupane, anake wong sugih pisan, ning yen bodho gek buta hurub pisan, ya tangeh bisa dadi mantune wong sugih!". (Tiwiek SA.,2017:93)

Priyadi krungu rerasan kang kawetu nalika adicara ngundhuh Mantu Munarsih. Wong saindenge Priyadi kandha, merga Munarsih iki rupane ayu bisa antuk wong sugih. Tumrap wong ndesa rupa kang kang diangungake. Priyadi nulak andharan kaya mangkono. Amarga dheweke ngerti yen wong wadon mung bandha rupa ora bakal antuk wong kang luhur drajade. Priyadi mbela yen olehe nikah karo wong sugih merga dheweke lulusan sekolah guru. Wong wadon kang gelem nerusake sekolah bakal disenengi dening wong akeh. Tumrap wong ndesa isih angel wong wadon kang gelem nerusake sekolah. Pamikire wong ndesa ing jaman iku wong wadon pungkasane ya nang omah. Wong wadon ora prelu anggone sekolah dhuwur. Priyadi ora setuju pamikir kaya mangkono. Pamikire Priyadi masiya wong wadon iku ayu nanging ora sekolah lan ora pinter ora bakal antuk kabegjan, jodhoh kang pas.

11. Katresnan Sejati Bisa Kagayuh

Para pawongan kang nindakake *aktualisasi* dhiri bisa menehi lan nampa katresnan. Wong kang *ngaktualisasi* dhiri ora bisa diarani tresna nalika dheweke mung ngarepake walesan. Katresnan sejati iku kabukti nalika wong loro bisa mujudake sesandhingan kanthi ngucap ijab khobul. Bab kasebut kawawas saka tumindake Priyadi ing cuplikan ngisor iki.

Begjane Priyadi. Dene sajroning minggu iku kapinujon ana dina becik kanggo ningkahan. Mula Priyadi cepetan ngubungi Modin lan golek prasaratan sing diperlokake. Wusana ing dina sing tinemtokake, ijab qobul sida dilaksanakake. Lan klakon kanthi lancar tanpa sambekala. Bali saka KUA wis nggawa surat nikah. O, bungahe Priyadi lan Munarsih tanpa umpama. (Tiwiek SA.,2017:188)

Priyadi nyiyapake sasembarangane keperluan kanggo nikahan. Ora let suwe kanggo nyiyapake, saengga dheweke sida nikahan karo Munarsih. Dheweke lan Munarsih uga wis nggenggem bukuh nikah kang awarna abang lan ijo. Priyadi lan Munarsih katon bagya tanpa bisa diumpamakake. Katresnan sejati kang wis

diimpeni sakawit dheweke sambung hubungan. Wusana, labuh ing jenjang nikah lan mangun bebrayan bareng.

12. Sadrajad

Sadrajad minangka wewujudan *aktualisasi* dhiri. Bab kasebut salah satunggaling samubarang kang biasa disambungake karo anane status. Status kang ana ing masyarakat iku dianggep padha. Paraga Priyadi lan Munarsih pikantuk drajad kang padha marang Pak Silugangga, apa kang diarani wong gedhe lan wong cilik wis ora ana. Bab kasebut kabukti ing cuplikan ngisor iki.

.... Kok umpama Priyadi kudu ningkahi, sejatine ya ora kabotan. Mung bae yen Priyadi gelem nampa ngono bae, ateges selawase pokale wong gedhe sansaya ndluya. Awit rumangsa ora ana sing wani nyruwe tumindake. (Tiwiek SA.,2017:46)

Cuplikan kasebut ngandharake yen Priyadi lan Munarsih wis antuk anane drajad kang padha. Sejatine manungsa urip iki nduweni hak kang padha. Drajad mung kanggo tandha lan tetenger. Sawise Priyadi, pemudha kang kendel kasebut kasil anggone pikantuk keadilan marang Pak Silugangga. Kulawarga saka Pak Silugangga bisa nampa Munarsih kang mung anake babu iku dadi mantune. Sejatine Priyadi ya ora kaboten menawa kudu nikahi Munarsih, masiya kahanane Munarsih kaya mangkono. Nanging nalika tumindake wong gedhe diterusna kaya mangkono bakal. Wong kang nduwe kuwasa bakal bisa tumindak sakarepe dhewe. Tembok kang nglangi drajade wong ora bakal bisa diilangake.

Perkara kang Ngalangi Proses Aktualisasi Dhiri sajrone Novel

Wujud perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri sajrone novel *ST* ana 3, bakal diandharake ing ngisor iki.

1. Diruda Peksa

Yen wong kang asil anggone nindakake *aktualisasi* dhiri. Pawongan kasebut bakal mawas bab-bab kang ana saindenge. Upamane kedadeyan kang dialami dening Munarsih. Kedadeyan kang dumadi kasebut wis dipikir yen bakal cinipta bilahi. Bab kasebut kaya kang kagambar ing cuplikan ngisor iki.

Ndulu patrap kasebut, sajake priyayi kakung sing wis gingsir imane iku kentekan kesabaran. Setan sajak wis

ngrasuk ing jiwane. Ketara pasuryan sing sakawit edhum, malih mbrabak mangar-mangar kinemulan kobaring nafsu.. Mara nyaket lan ora sranta gage ngruket. Munarsih sing ndheprok ing njobin karo njepiping iku diangkat kanthi peksa, diunggahake ing ranjang. Mesthi ae banjur budi sarosane. Jerite kawetu ing lesan., Nanging kanthi trampil si kakung gage mbungkem. Saengga swara sing kawetu mung ah, uh, ...(Tiwiek SA.,2017:22)

Tumindak lirwa kasebut sida kedaden. Pak Silugangga kaya wis ora sadhar. Imane sanalika ilang lan kentekan kesabaran. Dheweke katut panggodhane setan kang wis ngrasuk sajrone jiwane. Nafsu birahine ngebaki pamikire. Pak Silugangga nyedhaki Munarsih lan gage diangkat ing ndhuwur ranjang. Najan wis yuswa dheweke kuwat ngadhepi budine Munarsih. Si Munarsih dhewe budi sarosane. Nanging dheweke minangka wong wadon ora kuwat lumawan tenagane wong lanang. Munarsih uga njerit. Nanging Pak Silugangga trampil anggone ngadhepi. Munarsih dibungkem, saengga swara kang kawetu ora pati banter. Ora bakal ana tangga teparo kang krungu. Apa maneh omahe Pak Silugangga iki adoh tanggane. Kedadeyan sabanjure bisa dibadhe. Munarsi si prawan desa kang isih lugu kasebut klakon kelangan kesucene digaglak baya kaliren.

2. Kepeksa Nikah

Bab kasebut dialami dening Munarsih minangka paraga utama wanodya sajrone novel *Srepeg Tlutur*. Perkara kang dialami dening Munarsih amarga dheweke ngandhut sebab dipurusa dening bendara simboke. Dheweke kasil olehe tanggung jawab masiya dudu wong kang murusa dheweke. Bab kasebut kawawas sajrone cuplikan ing ngisor iki.

Munarsih kaca-kaca mripate. Ngondhok-ondhok rasane. Batine nguwuh, - Mas Pri, pandongamu kasil. Lelabuhanmu ora muspra. Pak Silu pranyata netepi janjine. Nanging... apa bisa mulya uripku ing sisihe priya sing ora daktresnani - (Tiwiek SA.,2017:78)

Bisa kawawas sajrone cuplikan ing ndhuwur yen Munarsih iki ngalami perkara yen dheweke kepeksa nikah. Dheweke antuk tanggung jawab saka Pak Silugangga, senajan ora dheweke kang ngrama Munarsih. Pak Silugangga ngurbanake

anake yaiku Diyantoro supaya ngrama Munarsih. Bab cundhuk klawan kandhane Priyadi, kekasihe Munarsih. Yen priya kang arep dinikahake karo Munarsih iku putrane Pak Silugangga dhewe, Diyantoro.

3. Urip Sengsara

Kahanan kasebut cundhuk klawan kang diadhepi dening Munarsih. Sawise omah-omah karo Diyantoro. Ora padha kaya wong *rumah tangga* anyar kaya biyasane. Bagya kaya temanten anyar umume. Gandheng Munarsih lan Diyantoro ora nduweni rasa tresna. Mula kekarone ora ngerasakake kaya temanten anyar. Nanging Munarsih nyoba ngregani pangurbanane Diyantoro. Bab kasebut kawawas sajrone pethilan ing ngisor iki.

Eman, ing saat-saat nyedhaki dina kelairane anake, kahanan *rumah tangga*-ne ora tentrem. Dhestun usreg terus. Munarsih sing kudune tansah seneng lan njaga kuwarasane raga, malah nggrantes terus-terusan. Awake kurang kopen. Kuwarasane kurang dijaga. Priksa kandhutane mung kadhingkala. Tundhone njur kerep lara. (Tiwiek SA.,2017:102)

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen Munarsih ngalami perkara yaiku urip sengsara. Bab kasebut ngalangi dheweke anggone nindakake *aktualisasi* dhiri. Sejatine wong ngandhut kaya Munarsih kudu njaga kuwarasane. Beda klawan kang dialami Munarsih. Dheweke ora njaga kuwarasane amarga kepikiran pokale Diyantoro kang lirwa. Awake dadi kurang kopen, kuwarasane ora dijaga. Priksa kandhutane mung arang-arang. Saengga dheweke kerep lara-laranen.

Upaya kang Ditindakake sajrone Proses Aktualisasi Dhiri sajrone Novel

Upaya kang ditindakake sajrone proses *aktualisasi* dhiri ana 5, kang bakal diandharake ing ngisor iki.

1. Tumindak kanthi Tumemen (*Totalitas*)

Upaya kanggo mujudake *aktualisasi* dhiri salah sawijine yaiku tumindak kanthi tumemen. Tumindak kanthi tumemen biyasa sinebut *totalitas*. Semana uga paraga Priyadi kang nindakake *aktualisasi* dhiri kanggo tumindak kanthi *totalitas* lan nggunakake sakabehane kemampuwane. Pepenginan njaga Munarsih, wanodya kang ditresnani tuwuh saka dhirine.

Totalitas kang diduweni dibarengi *dedikasi* supaya bisa tumemen anggone njaga wanodya kinasihe. Bab kasebut cundhuk karo pepenginane. Katiti saka pethikan ing ngisor iki.

Akibat saka kenekatane Priyadi iku jan luwar biyasa. Pak Silugangga sing sakawit ngancam supaya dadi sumedya gawe patine wong loro, mara-mara nglumpruk kelangan daya. Pambadhene Priyadi bener, Pak Silugangga iku sejatine ringkih lan jirih. Ora kira gawe pepati. Patrape mung kanggo meden-medeni. Bareng genti dikedhag nyatane langsung nglumpruk katon asline. Katon sifate Pak Silu sing sejatine priya lugu, priyayi sing ora nate menang yen padu karo garwane. Karingkihane jiwane lan rasa jirihe ora bisa meksa piyambake tumindak nekat... (Tiwiek SA.,2017:43-44)

Priyadi kanthi tumemen anggone mbiyantu wanodya kinasihe. Dheweke ngupaya sakabehe cara kanggo nggedhag Pak Silugangga. Priyadi, guru SD ing Lumajang kang sejatine saka ndesa. Nduweni akal kang akeh kanggo ngelawan dhirektur. Sawise maneka cara dilakoni. Priyadi kasil ngalahake Pak Silugangga. Pak Silugangga nganti katon sipat asline kang jirih lan ringkih. Sipat asline priya kang lugu, priyayi kang ora bisa menang yen adu argumen karo sisihane. Pantès *motivasi* kang diduweni dening Priyadi bisa ndadekake dhirine percaya lan nduwe kewanenan kanggo ngelawan Pak Silugangga. Masiya bab kasebut ora kanggo awake dhewe, awit kekasihe bisa pikantuk keadilan.

2. Milih Urip Samadya

Milih urip samadya dadi upaya anggone nindakake *aktualisasi* dhiri. Kanthi urip apa anane, manungsa bisa nggayuh apa kang dikarepake. Tinimbang urip seneng nanging ora bisa ngrembaka. Aluwung urip biyasa nanging bisa nggayuh apa kang dadi pepenginane. Semana uga kang ditindakake dening Munarsih. Dheweke milih ninggalake urip blabur banda. Bab kasebut katiti ing cuplikan ngisor iki.

“Dalem badhe wangsul dhateng ndhusun, Pak. Matur nuwun sanget, dene sadangunipun dalem wonten ngriki karengkuh kanthi sae. Ewadene wonten kalepatan ingkang kulasengaja utawi mboten, dalem nyuwun pangapunten. Lan nuwun sewu, punika kunci griya ing Rungkut dalem aturaken wangsul,” ujare

Munarsih karo ngathung ngulungake kunci saombyok. Nanging Pak Silu ora enggal nampani. Tilas maratuwane kuwi mirsani sajak ora percaya. (Tiwiek SA.,2017:143)

Cuplikan kasebut ngandharake yen Munarsih milih urip samadya tinimbang nggunakake samubarang kang dudu hake. Nalika wis ditinggal sisihane Diyantoro ninggal. Munarsih luwih milih anggone balik menyang desane yaiku Tulungagung. Munarsih mara menyang Pak Silugangga minangka wali saka Diyantoro. Munarsih masrahake bali omah duwene Pak Silugangga kang dipanggoni Munarsih lan Diyantoro. Awit omah iku dudu hake Munarsih. Munarsih pamitan marang Pak Silugangga kanthi sopan. Masiya sejatine Munarsih ora seneng karo Pak Silugangga. Nanging Munarsih isih ngeregani Pak Silugangga amarga dadi maratuwane lan Pak Silugangga iki luwih tuwa tinimbang dheweke.

3. Tumindak Mantriwira

Mantriwira tegese tumindak wani mbebela lan njejegake keadilan sarta bab kang bener. Semana uga kang diandharake sajrone novel *Srepeg Tlutur* iki. Upaya kanggo nindakake *aktualisasi* dhiri awujud tumindak mantriwira uga ditindakake lumantar para paragane. Para paraga nindakake sakabehe upaya kanggo pikantuk keadilan drajad lan tanggung jawab. Paraga kasebut salah sawijine yaiku Priyadi. Bab kasebut bisa kawawas ing cuplikan ngisor iki.

“Pak Silu, kula lan Munarsih tebih saking Tulungagung dumugi ngriki punika sampun boten ajrih pejah. Kula kekalih ngertos, ingkang badhe kula-adhepi sanes sembarang tiyang. *Kemungkinan* pejah tumrap kula kekalih sampun kulapranteni. Lan pancen aluwung dumugining pejah tinimbang ikhtiyar kula luru keadilan boten kasil. Nanging punapa Pak Silu sampun menggalih akibatipun, menawi kula kekalih saestu panjenengan pejah?” (Tiwiek SA.,2017:43)

Upaya kanggo pikantuk keadilan dituduhake dening Priyadi. Anggone dheweke mbebela Munarsih wanodya kinasihe. Priyadi nindakake maneka upaya supaya bisa nampa keadilan tumrap wong kang drajade luhur. Pamikire Priyadi manungsa urip ora ana bedane. Mangka drajad mung kanggo idhentitas. Priyadi kang mung guru SD, dene Pak Silugangga minangka dhirektur perusahaan gedhe. Priyadi lan

Munarsih ora wedi mati wektu iku. Dheweke aluwung mati tinimbang usahane kanggo tumindak mantriwira ora kasil. Pak Silugangga uga kudu mikir akibate nalika mejahi Munarsih lan Priyadi.

4. Nindakake lan Nampa Kebecikan

Sajrone karya sastra paraga kang kadhapuk paraga protagonis iku nduweni sipat kang becik. Semana uga paraga-paraga sajrone novel *ST*. Anggone nindakake *aktualisasi* dhiri amarga anane kebecikan kanggo upayane. Salah satunggaling paraga kasebut yaiku Priyadi kang bisa kabukti ing cuplikan ngisor iki.

“Ora ngono! Kowe kudu luru tanggung-jawab. Aku saguh ngeterake Sih! Dhemi tresnaku marang kowe, aku siap kokjak ngapa bae!”

...

“Yen bosmu kuwi ora gelem tanggung-jawab, kudu dipeksa Sih! Ora mung wong gedhe sing wenang meksa. Wong cilik kaya awake dhewe iki ya bisa meksa!” (Tiwiek SA.,2017:33-34)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen tumindak becike Priyadi marang Munarsih ora setengah-setengah. Apa wae bakal dilakoni dening Priyadi. Semana uga Munarsih kang nandhang perkara. Dheweke dadi nduweni *motivasi* kanggo ngadhepi perkara kang dumadi. Amarga pikantuk semangat lan kabecikan saka Priyadi. Munarsih bisa kuwat nandhang perkara kasebut merga ana Priyadi ing sisihe. Awit nalika Munarsih nyerah lan dipenggak dening Priyadi, merga tumindak kasebut ora bener.

5. Laku Jujur

Upaya awujud kajujuran kang ana sajrone novel *Srepeg Tlutur* uga dituduhake lumantar paragane. Salah satunggaling yaiku Munarsih. Merga kepengin nyawiji karo priya kinasih. Munarsih budhal dhewe menyang papan dununge Priyadi. Banjur nampa gosip lan pitnah kang ora ngepenakke ati. Bisa kawawas ing cuplikan ngisor iki.

“Bener Mas. Aku ora mungkin tekan kene – malah kober diclathu wanita sing ngaku garwamu – saumpama ora ana sing agawe penasaran. Underane, ora liya prakara layangku sing dakkirim nyang panjenengan, lan banget dakarep-arep balesane. Nanging

nyatane tekan seprene ora panjenengan balesi. (Tiwiek SA.,2017:171-172)

Kanthi kajujuran kang diduweni, Munarsih blaka marang Priyadi. Olehe dheweke nekat nyusul menyang Lumajang dhewe, tanpa dikancani sapa-sapa. Awit kepengin ngerti kahanane Priyadi kang samesthine. Merga layang kang dikirim dening Munarsih ora ndang dibalesi dening Priyadi. Sasuwene iku Priyadi uga ora rumangsa nampa layang iku. Layang iku dikirim sesasi sadurunge wektu iku, nanging ora ditampa. Jelas yen surat iku nyasar ditampa wong liya.

Andharan kasebut nuduhake yen sebab para paraga utama nindakake *aktualisasi* dhiri iku tuwuh saka anane nilai kajujuran kang luhur. Para paraga utama nduweni panyengkuyung saka wong liya, saengga dheweke nindakake *aktualisasi* dhiri. Upaya kasebut ora liya yaiku laku jujur kanggo nggayuh *aktualisasi* dhirine. Kajujuran kang ana sajrone pethikan-pethikan novel kasebut uga ndadekake para paragane dadi luwih nduweni kawicaksanan.

PANUTUP

Dudutan saka andharan asiling panliten bab “*Aktualisasi Dhiri sajrone Novel Srepeg Tlutur Anggitane Tiwiek SA.*” kaperang dadi telu. Perangan kapisan wujud *aktualisasi* dhiri sajrone novel. Kapindho perkara kang ngalangi proses *aktualisasi* dhiri sajrone novel. Katelu upaya kang ditindakake ing proses *aktualisasi* dhiri sajrone novel. Panliten iki nggunakake ancangan panliten *kualitatif deskriptif* lan metode psikologi humanistik.

Wujud *aktualisasi* dhiri iku ana 15 titikan, dene kang kagambar sajrone novel iki yaiku ana 12 wujud *aktualisasi* dhiri. Wujud *aktualisasi* dhiri kasebut antarane yaiku 1) mawas kanyatan kanthi efisien, 2) nriman, 3) spontan, prasaja, lan wajar, 4) munjerake perkara, 5) bisa misahake dhiri (kabutuhan privasi), 6) mandhiri, 7) nduweni kawigaten sosial, 8) nduweni sesambungan antarpribadi, 9) kreatif, 10) nulak tumrap enkulturasi, 11) katresnan sejati bisa kagayuh, lan 12) sadrajad. Sakabehane wujud *aktualisasi* dhiri paraga utama yaiku bisa kasil anggone mujudake pepenginane Munarsih yaiku dadi Guru Sekolah Dhasar. Katresnan kang sejati bisa kagayuh dening paraga Munarsih lan Priyadi. Saengga bisa ngowahi panguripane dadi luwih becik tinimbang sadurunge.

Kaping pindho, panliten iki ngandharake ngenani perkara kang diadhepi dening paraga

utama sajrone proses *aktualisasi* dhiri. Perkara kang dialami nalika pengin nggayuh *aktualisasi* dhiri diperang dadi telu yaiku 1) diruda peksa, 2) kepeksa nikah, lan 3) urip sengsara. Telung perangan kasebut kajupuk saka maneka perkara kang diadhepi dening paraga utama sajrone panguripane.

Kaping pungkasan yaiku ngenani upaya kang ditindakake sajrone proses *aktualisasi* dhiri. Upaya kang ditindakake paraga utama cundhuk klawan nilai-nilai panguripan kang diandharake dening Maslow. Nilai-nilai kasebut ana 14, sajrone novel iki kagambar ana 5 upaya kang ditindakake sajrone proses *aktualisasi* dhiri. Antarane yaiku 1) tumindak kanthi tumemen (*totalitas*), 2) milih urip samadya, 3) tumindak mantriwira, 4) nindakake lan nampa kebecikan, lan 5) laku jujur. Limang perangan kasebut kajupuk saka upaya kang ditindakake paraga utama Munarsih lan Priyadi sajrone novel *Srepeg Tlutur anggitane Tiwiek SA*.

KAPUSTAKAN

Ahmadi, Anas. 2015. *Psikologi Sastra*. Surabaya: Unesa University Press

Alwisol. 2011. *Psikologi Kepribadian*. Malang: UMM Press

Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian dan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta

Damono, Sapardi Djoko. 1979. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Depertemen Pendidikan dan Kebudayaan

Darni. 2015. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern (Kajian New Historicism)*. Surabaya: Unesa University Press

Endraswara, Suwardi. 2008. *Metodologi Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*. Jakarta: Pustaka Widyatama

_____. 2008. *Metode Penelitian Psikologi Sastra*. Yogyakarta: Media Pressindo

Feist, Jest., Ian Gregory J. Feist. 2010. *Teori Kepribadian (Theories of Personality)*. Jakarta: Salemba Humanika

Goble, Frank. 1987. *The Third Force, The Psychology of Abraham Maslow*. Diterjemahake dening Supratiknya A. Yogyakarta: Kanisius

Hartoko, Dick lan B. Rahmanto. 1986. *Pemandu Dunia Sastra*. Yogyakarta: Kanisius

Koswara. 1989. *Motivasi, Teori dan Penelitiannya*. Bandung: Penerbit Angkasa

_____. 1991. *Teori-Teori Kepribadian*. Bandung: Eresco

Minderop, Albertine. 2011. *Psikologi Sastra*. Jakarta: Yayasan Pustaka Obor Indonesia

Moleong, Lexy. 2005. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosda Karya

Nurgiyantoro, Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press

Ratna, Nyoman Kutha. 2004. *Penelitian Sastra: Teori, Metode, dan Teknik*. Yogyakarta: Pustaka Belajar

Setyaningsih, Trias. 2011. *Aktualisasi Dhiri Paraga-paraga Utama sajrone Kumpulan Cerkak Pulo Asu Anggitane Herwanto kanthi Tintingan Psikologi Humanistik*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: JBSD FBS Unesa.

Shultz, Duane. 1991. *Psikologi Pertumbuhan : Model-Model Kepribadian Sehat*. Yogyakarta: Kanisius

Sobur, Alex. 2003. *Psikologi Umum*. Bandung: Pustaka Setia

Sunarto, Kamanto. 2004. *Pengantar Sosiologi: Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar

Syamsu, Yusuf, dkk. 2007. *Teori Kperibadian*. Bandung: Remaja Rasda Karya

Tarigan, Henry Guntur. 1991. *Prinsip-Prinsip Dasar Sastra*. Bandung: Angkasa

Wellek, Rene., Austin Warren. 2014. *Teori Kasusastran*. Diterjemahake dening Melani Budianta. Jakarta: PT Gramedia Pustaka

Widyadari, Wahyuning. 2013. *Aktualisasi Dhiri Paraga Utama sajrone Novel Nglari Woting Ati Anggitane Fitri Gunawan (Kajian Psikologi Humanistik)*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: JBSD FBS Unesa.

Internet:

Ahmadi. 2013. *Teori Kognitif Abraham Maslow*.
Online
<http://blog.elearning.unesa.ac.id/tag/teori-kognitif-abraham-maslow-herzberg>.
Diakses tanggal 01 Desember 2017

Wardana, Dian. 2010. *Teori Motivasi*. Online
<http://klipingcatatan.blogspot.com/2010/12/teori-motivasi.html>. Diakses tanggal
01 Desember 2017